

Antička ekonomska misao

Blagojević, Miroslav

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:622810>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA
"DR. MIJO MIRKOVIĆ"

Miroslav Blagojević

ANTIČKA EKONOMSKA MISAO

ZAVRŠNI RAD

Pula, 2016.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA
"DR. MIJO MIRKOVIĆ"

Student: Miroslav Blagojević

Matični broj: 3379-E, izvanredni student

Smjer: Ekonomija, preddiplomski studij

ANTIČKA EKONOMSKA MISAO

ZAVRŠNI RAD

Kolegij: Povijest ekonomske misli

Mentor: doc.dr.sc. Daniel Tomić

Pula, rujan 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Miroslav Blagojević, kandidat za prvostupnika ekonomije, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Rad je dio istraživačkog projekta koji je rezultirao objavu dijela rezultata kao rad mentora i studenta, a prema pravilima literature neki dijelovi Završnog rada upućuju na korištene rezultate proizašle iz spomenutog istraživanja.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Miroslav Blagojević, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj Završni rad pod nazivom „Antička ekonomska misao“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenog, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. EKONOMSKI RAZVOJ STAROG ISTOKA	3
2.1. Bliski istok.....	3
2.2. Babilon.....	4
2.3. Egipat.....	6
2.4. Indija	8
2.5. Kina	11
2.5.1. Konfucije	11
2.5.2. Meng Ke	12
2.5.3. Guan Zi.....	13
2.5.4. Hsun Tzu	14
2.5.5. Han Fei.....	15
3. DOPRINOSI ANTIČKE GRČKE.....	16
3.1. Ksenofont	18
3.2. Platon.....	19
3.3. Aristotel	21
4. EKONOMIJA U DOBA RIMSKOG CARSTVA.....	24
4.1. Rimski mislioci.....	27
5. SREDNJOVJEKOVNA EKONOMSKA MISAO.....	30
6. ZAKLJUČAK	35
LITERATURA	37
SAŽETAK.....	41
ABSTRACT	42

1. UVOD

Ekonomska misao se prožimala kroz filozofije antičkih mislilaca i zaokupljala je pažnju uvažених filozofa kroz stoljeća. Postoji veliki broj pisanih djela koja ukazuju na pokušaje antičkih filozofa da objasne i daju analizu određenih ekonomskih pojava ali se tvorci tih djela nisu upuštali u dublje analize već su samo davali opis tih pojava. Ali ta djela su dokaz da su ljudi od davnina razmišljali o ekonomskim zakonitostima i da je ekonomska logika imala veliki utjecaj na njihov život.

Ako bismo povijest ekonomske misli promatrali samo u kratkom razdoblju, dobili bismo bogatstvo detalja, različitih, često proturječnih ideja, mnogo posebnih teorija bez povezanosti s nekim općim sistemom. Ako je pak gledamo u povijesnoj perspektivi na dulji rok, dobijamo mnogo jasniju i pregledniju sliku određenih faza u teoretskom razvitku. Povijest ekonomske misli ima ulogu vodiča jer daje pregled povijesne situacije, definira problem i različita rješenja problema koje nude razne grupe teoretičara. Ona daje globalnu sliku ekonomsko- političke pozornice u daljoj ili bližoj povijesti.

Proučavanje razvoja ekonomske misli predstavlja uvjet za razumijevanje suvremene ekonomske teorije i prakse. Mnogi smatraju da je upravo neuspjeh suvremene ekonomske teorije da rješava aktuelne probleme rezultat nedovoljnog uvažavanja povijesnog iskustva i inzistiranja na apstraktnom i neutralnom pristupu. Povijesni ekonomski procesi pomažu nam da shvatimo prirodu i srž ekonomske nauke, njene mogućnosti i ograničenja, dok nam povijest ekonomske nauke govori o tome da se njen predmet istraživanja stalno mijenja i da se bavi problemima koji pogađaju materijalne interese pojedinaca, grupa i naroda.

Ekonomija je doživjela dug razvojni put, zavisno od promjena ekonomske razvijenosti i društvenih odnosa. Ekonomska misao započinje učenjem antičkih filozofa Ksenofonta, Platona i Aristotela a nastavili su je srednjovjekovni skolastici, od kojih je bio najpoznatiji Sv. Toma Akvinski. Poznavanje i razumijevanje misaonih postupaka velikih ekonomista značajni su za današnje ekonomiste jer doprinose da i sami ovladaju stvaralačkim procesom i razviju kritičko razmišljanje.

Ovaj rad strukturno je podijeljen na pet poglavlja. U drugom poglavlju istražuje se i opisuje ekonomski razvoj starog istoka, a posebna pozornost se posvećuje Babilonu, Egiptu, Indiji i Kini. S obzirom da je Kina iz tog doba dala veliki broj poznatih mislilaca, oni i njihove ekonomske doktrine su dodatno obrađene u ovom poglavlju. U poglavlju doprinosi antičke Grčke prikazan je najbogatiji period po pitanju razvoja ekonomske misli i djela najvećih filozofa tog vremena. Veliki dio ovog poglavlja odnosi se na Ksenofonta, Aristotela i Platona i njihovu analizu gospodarstva antičke Grčke. Ekonomija u doba Rimskog Carstva je četvrto poglavlje. U njemu je opisan njihov pogled na razvoj države a s obzirom da mislioci tog doba nisu iznosili nove ideje i ekonomske misli nego ih posuđivali iz antičke Grčke, navedeni su zajedno u istom potpoglavlju. Peto poglavlje nas uvodi u mračni srednji vijek i opisuje razdoblje između zlatnog doba antičke civilizacije i preporoda u 15. stoljeću. Posebna pozornost je na skolasticima čija doktrina je definirala ekonomiju tog razdoblja.

Kod izrade rada korištene su metode analize i sinteze, kompilacije i komparacije, kao i induktivne metode. Različitim vrstama pristupanja povijesti ekonomske misli pokušava se objasniti ovu široku temu: kako se gledalo na karakter ekonomije u tijeku njezina razvitka.

2. EKONOMSKI RAZVOJ STAROG ISTOKA

Veliki značaj za razvoj ekonomske misli u antičko doba imale su civilizacije drevnog Bliskog istoka: Sumeranci, Babilonci, Asirci, Hebreji, Feničani, Egipćani. Kina i Indija su također dale doprinos razvoju ekonomije, a to su zemlje koje su i danas velike ekonomske sile, naročito Kina.

Ekonomski misao antičke Grčke svoje temelje pronalazi u ekonomskoj filozofiji Starog istoka. Iako se danas smatra da je antička Grčka donijela izvanredne novine na polju ekonomije, te novine su bile marginalne u odnosu na stare civilizacije i velike sile drevnog istoka. Grci su veliki dio znanja preuzeli od Egipćana koje su izuzetno poštovali. Egipat ih je zanimao s povijesnih, matematičkih, ekonomskih i drugih stajališta. Utjecaj istoka na grčku ekonomsku misao zadržao se i trajao kroz stoljeća. Dokaz tome su brojni pisani izvori u kojima se uočava utjecaj Starog istoka na definiranje, ne samo ekonomske misli, nego i europskog identiteta uopće.

2.1. Bliski istok

Mezopotamija se prostirala na području između dvije rijeke, Eufrata i Tigra. S obzirom da se radilo o izuzetno plodnoj regiji, ona je bila i plodno tlo za nastanak najmoćnijih i najbogatijih civilizacija toga vremena. Drevnim Bliskim istokom vladale su velike centralizirane države, gdje je centralizirani organizacijski sustav bio posljedica ekonomske nužnosti. Kolektivna baština ili kolektivna svojina i slab razvitak privatne svojine nad zemljom, uz prevladavanje državne zemlje i zemlje seoskih općina su povijesna obilježja prvobitnih zajednica na Bliskom istoku.

Kolektivno korištenje vode nametalo je potrebu centralizirane vlasti, a osnovna ekonomska funkcija države bili su javni radovi na irigacijama. Razgranati i dobro održavani sistemi za navodnjavanje doprinijeli su nastanku napredne poljoprivrede.¹

Ekonomska organizacija najranijih civilizacija Bliskog istoka temeljila se na uzgoju usjeva u riječnim slivovima. Povjesničari tog razdoblja zabilježili su da je glavni instrument računovodstva tadašnjeg agrarnog društva bila vaga za mjerenje žitarica. Civilizacije na Bliskom istoku bavile su se odnosom žita, uloženog rada i outputa i stavljale su naglasak na učinkovitost. Tako na primjer, Egipćani su mjerili rad odnosom čovjek-dani. Razvoj sofisticirane ekonomske administracije nastavio se u dolinama Eufrata i Tigra u doba Babilonskog i Egipatskog carstva.

2.2. Babilon

Za vrijeme vladavine Sumeraca gospodarski život bio je na prilično razvijenom stupnju. To se vidi po poreznim i gospodarskim reformama koje je u starom Babilonu proveo kralj Urukagin. Glavna svrha tih reformi bila je da oslabe preveliku gospodarsku snagu kraljevog dvorskog gospodarstva i hramova i da snize porezni teret s naroda. Gospodarstvo je karakterizirano prijelazom s naturalnog u novčano. Plaćanje se vršilo djelomice u žitu a djelomice u srebru.

Od Babilonaca potječu najstariji ekonomsko idejni izvori- Hamurabijev zakonik. U njemu su bile propisane kazne protiv robova koji bježe, pružala se zaštita privatnoj svojini nad zemljištem i ostalim sredstvima za proizvodnju i tu se po prvi put pojavilo izvjesno normiranje novčane najamnine. Sadržaj Hamurabijevog zakonika dokaz je da su u vrijeme njegovog izdanja u starom Babilonu postojali već razvijeni i raščlanjeni gospodarski odnosi.

¹ The Latin Library (2016), *The ancient Middle east*, dostupno na: <http://www.thelatinlibrary.com/imperialism/notes/middleeast.html>, datum pristupa: 10.09.2016.

To se prije svega vidi po sustavnim i detaljnim odredbama kojima se uređuje obiteljsko nasljedno i imovinsko pravo.² I ovdje dominira ideja neograničene državne intervencije u gospodarskom području. Hramovi su bili jaka žarišta gospodarskog života. Oni su raspolagali sa znatnom pokretnom i nepokretnom imovinom a svećenice koje su sa sobom u hram donijele svoju imovinu ulagale su u korisne poslove. Nekretnine su davale u zakup dok su u novcu, žitu i sezamu davale zajmove na kamate. Zajmovi su se u starom Babilonu često osiguravali zalogom. Zalog se davao na način da je dužnik prepuštao obradu vlastitog zemljišnog posjeda vjerovniku. Sklapali su se na rok od najviše jedne gospodarske godine, u obliku pismenog ugovora sklopljenog pred više svjedoka uz intervenciju profesionalnog pisara isprava o raznim pravnim poslovima. Trgovina se u vrijeme Hamurabija vršila pretežito u obliku agenturnog posla, znači ako agent s povjerenim mu kapitalom ne napravi nikakav posao, mora nalogodavcu vratiti dvostruki iznos povjerenog kapitala. U vrijeme kralja Hamurabija postojala je tarifa za preračunavanje novčanih tražbina u robne. Ona je imala socijalno- političku tendenciju jer je štitila potrošače od iskorištavanja i čuvala javni moral. Pored spomenute tarife, postojao je i cjenik za pojedine vrste radova poljoprivrednih i obrtnih radnika, zatim takse za najam domaće stoke (volova i magaraca) i za najam lađe.³

Asirci su s obzirom na slično društveno- političko ustrojstvo, imali i slična ekonomska razmišljanja. Poznati su Zakoni moćnih Asirijskih careva iz 17. i 18. stoljeća p.n.e. Njima su se štitili robovlasnička država, privatni robovlasnici i privatna svojina uopće.

Ekonomski život Perzije zasnivao se na trgovini. Njihova strategijska pozicija na karti omogućavala im je da sudjeluju u karavanskoj trgovinskoj razmjeni između Indije, Turkmenistana, Mezopotamije i Mediterana⁴.

² Lunaček, V. (2004), *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Zagreb, str.41

³ Ancient history encyclopedia (2011), *Hammurabi*, dostupno na: <http://www.ancient.eu/hammurabi/>, datum pristupa: 10.09.2016.

⁴ Sharma, S. (2010), *Reflections on the philosophical foundations of economics*, Mikrorad, Zagreb, str.32

Imali su i razvijen monetarni sustav. Darije I je dao kovati vlastitu valutu, perzijski zlatni darik. Kovanje zlatnog novca bio je isključivo pravo perzijskog kralja. Trgovina s drugim zemljama bila je većinom zasnovana na razmjenama u naturi, ali je perzijska valuta igrala važnu ulogu prilikom trgovine s grčkim provincijama. Pored monetarnog, Perzijanci su imali razvijen i porezni sustav. Perzijski kraljevi su kao porez primali razne darove od pokorenih naroda. Od vladavine Darija Velikog sve porezne oblasti morale su plaćati fiksni porez koji je bio definiran količinama zlata i srebra određenim u skladu s prirodnim resursima tih oblasti. Ukoliko porezni okruzi nisu raspolagali plemenitim metalima, porez su plaćali u drvetu, žitaricama, konjima.

Porez je bio nametnut svim pokorenim zemljama, osim regije u kojoj su živjeli Perzijanci. Prikupljena sredstva korištena su za financiranje troškova države i kraljevskog dvora: plaćanje javnih radova, službenika, gradnju prometnica i kanala. Osnovno zanimanje stanovnika Sirije, Libanona, Jordana i Izraela bio je uzgoj životinja. Bavljenje poljoprivredom bilo je moguće samo u riječnim dolinama, uz obalu mora ili u okolini gradova koji su bili izgrađeni u pustinjskim oazama.

2.3. Egipat

Gospodarska povijest starog Egipta pruža drugačiju sliku iako ta kultura seže otprilike u isto razdoblje davnine kao i Babilonska. U cijelom dugačkom razvoju staroegipatske kulture, mogu se izdvojiti tri momenta: apsolutna prevlast feudalnog sustava, pretežitost agrarnog gospodarstva i zatvorenost zemlje prema inozemstvu. Cijeli se gospodarski život usredotočio oko Nila, glavne žile kucavice gospodarskog zbivanja i prehrane zemlje. Gospodarska ekspanzija se vršila gotovo jedino prema jugu.

Feudalni sustav je bio proveden na način da je kralj jedini i isključivi vlasnik cjelokupne zemlje a svi su seljaci kraljevi kmetovi.⁵ Proizvodnje i podjela poljoprivrednih proizvoda vršile su se isključivo pod nadzorom i po uputama kraljevskih činovnika. Čak su i mnogi obrti i trgovačka zanimanja bili organizirani u prinudne saveze pod vodstvom državnih činovnika. Već u najstarije doba, financijska uprava zemlje bila je organizirana na centralističkom temelju. Svake druge godine se provodio popis zlata, oranica i stoke u svrhu oporezivanja.

Egipat je najveći procvat doživio u doba Novog carstva, a naročito u vrijeme Tutmesa III i Ramzesa II, kad su se razvile mnoge grane nauke i umjetnosti pa u okviru njih i ekonomske ideje koje su bile u velikoj mjeri isprepletane s religijom.⁶ Brojni sačuvani dokumenti govore o pobunama robova i siromašnih seljaka zbog teškog života i eksploatacije od strane robovlasnika. Egipatski vladari su svom narodu nametali razne poreze. Budući da u to doba nije postojala valuta, porez su plaćali u naturi, robom ili radom. Zemljoposjednici su plaćali porez u žitu i drugim proizvodima koje su uzgajali, dok su obrtnici porez plaćali u robi koju su proizvodili.

Egipatska ekonomija, kao i mnoge druge toga vremena, bazirala se na poljoprivredi. Uzgajalo se voće, povrće, koze, svinje i lovila se riba na Nilu. Većina tih dobara prodavala se na tržnici. Zahvaljujući dobrom sustavu navodnjavanja, očuvana je plodnost zemlje. Ali poljoprivredne tehnike nisu bile pretjerano efikasne. Izumi su bili rijetki a njihova implementacija primitivna. Rad je bio podijeljen prema spolu. Muškarci su naprimjer, uzgajali lan a žene su tkale platno. Od rudarstva je korist imala samo mala grupa bogatih ljudi, a iskopani metal koristio se za proizvodnju alata.⁷

⁵ Egyptan.sk (2011), *Government and economy*, dostupno na: <http://www.egyptan.sk/en/articles/ancient-egypt/government-and-economy.html>, datum pristupa: 11.09.2016.

⁶ Reshafirm.org (2001) *The ancient Egyptian economy*. Dostupno na <http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/economy/>, datum pristupa 11.09.2016.

⁷ EgyptianDiamond.com. (2015), *Agriculture in ancient Egypt*. Dostupno na <http://www.egyptiandiamond.com/ancient-egyptian-economy.php> datum pristupa 11.09.2016.

Trgovina s inozemstvom se postepeno razvijala ali je bila u rukama stranaca, Feničana i Grka. Temeljit preokret u gospodarskom životu starog Egipta proveli su tek Ptolomejevići (od 4. do 1. stoljeća p.n.e.) nastojeći da u zemlji stvore sustav slobodnih seljačkih posjeda i da razbiju prastari vezani oblik vođenja trgovina i obrta po državnim organima.⁸

U Egiptu su bile zastupljene visoke kamatne stope koje su znale ići i do 10%. U takvim uvjetima poslovanja trgovina se slabo razvijala a egipatski trgovci su čak stavljeni u nepovoljniji položaj u odnosu na trgovce koji su dolazili iz drugih zemalja.

Koliko god to čudno zvučalo, glavni izvor energije u drevnom Egiptu bila je ljudska snaga. U velikoj mjeri su se za te potrebe koristile i domaće životinje. Sve u svemu, Egipat je primjer jedne dobro organizirane države koja je i sa nekim prilično lošim ekonomskim odlukama i represiranim stanovništvom uspješno napredovala. Dodirna točka s gospodarskim prilikama stare Mezopotamije je jako uplitanje hramova i svećenika na gospodarski život zemlje. O razvoju ekonomske misli starog Egipta malo se zna s obzirom da ne postoje pisani izvori iz tog vremena.⁹

2.4. Indija

Za razliku od Grčke i drugih zemalja Zapada, u Indiji se filozofija nije oslanjala na politiku i etiku, već je postojala kao zasebna disciplina. Daleko od utjecaja Zapada, filozofija u Indiji imala je slobodu samostalnog razvoja.¹⁰ Glavna karakteristika indijske filozofije je ta da je bila okrenuta spiritualnom, odnosno duhovnom životu. Zanimljiva paralela između grčkih i indijskih filozofa je da su i jedni i drugi smatrali studij ekonomije kao podskup etike i politike. Najistaknutiji indijski filozof koji se prvi počeo baviti pitanjima ekonomije je Kautilja.

⁸ Lunaček, V. (2004), *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Zagreb, str.45

⁹ AncientHistoryLists, (2014), *Ancient Mesopotamia*. Dostupno na <http://www.ancienthistorylists.com/ancient-civilization/ancient-mesopotamia/>, datum pristupa 13.09.2016.

¹⁰ Sharma, S. (2006), *Essays in economic philosophy*, FET Pula i Mikrorad, Zagreb

On je započeo pisanje djela Arthashastra (što bi u prijevodu značilo nauka o politici) koje je bilo glavni izvor saznanja o ekonomskim idejama stare Indije. Opisao je socijalno, političko i ekonomsko stanje u Indiji. Od ekonomskih problema tu se tretiraju trgovina, financije i poljoprivreda. Što se tiče poljoprivrede, u knjizi se govori o načinu obrade zemljišta i navodnjavanju, iz područja trgovine o njenoj organizaciji i cijenama a iz područja financija o prihodima i rashodima državnog budžeta. Puno pažnje pridavao je ulozi bogatstva u ljudskom životu. Smatrao je da je cilj bogatstva zadovoljavanje potreba vlasnika bogatstva, njegove obitelji i društva uopće kroz dobročinstvo vlasnika. Po njemu to znači da krajnji cilj stjecanja bogatstva nije samo osobna dobit nego i socijalno blagostanje.

Arthashastra istražuje pitanja socijalne skrbi, kolektivnu etiku koja drži društvo zajedno, savjetuje kralja da u doba epidemija i prirodnih nepogoda treba pokrenuti javne projekte kao što su građevinske utvrde, navodnjavanje i oslobađanje od plaćanja poreza ljudi pogođenih tim nepogodama. Brojne teme koje se spominju u ovoj knjizi još uvijek su aktuelne u suvremenoj ekonomskoj znanosti, kao što su one o menadžmentu i etici u ekonomiji. Prema Kautilji, za napredovanje ekonomije bitna je pogodna atmosfera. To znači da se treba održavati zakon i red u državi. U cilju toga, Arthashastra određuje novčane kazne za svako djelovanje suprotno zakonu.

U drugom poglavlju knjige 1 navode se da postoje četiri znanosti a jedna od njih je ekonomija: „Ispitivajući, iz razloga rasuđivanja što je spiritualno dobro i zlo u Vedskoj predaji, materijalna dobit i gubitak u ekonomiji, dobra politika i loša politika u znanosti o politici, kao i relativna snaga i slabost u ove tri znanosti, filozofija donosi korist ljudima, održava um čvrsto u nevolji i blagostanju i donosi stručnost u mislima, govoru i djelovanju”.¹¹ Smatra se da, iako je napisana prije 2400 godina, Arthashastra može riješiti mnoge trenutačne ekonomske i druge probleme u Indiji.

¹¹ : „Investigating, by means of reasoning what is spirited good and evil in the Vedic lore, material gain and loss in economics, good policy and bad policy in the science of politics, as well as the relative strength and weakness

Gospodarsko stanje u drevnoj Indiji bilo je drugačije od ostalih civilizacija toga vremena. Postojanje sistema kasti je glavna značajka tog društva. Prema praksi ovog sistema postojale su četiri glavne skupine a svaka od njih je obavljala različite socijalne i ekonomske funkcije i igrale su različite uloge u ekonomiji. Pripadnost jednoj kasti određuje samo rođenje. Šudre su bile porobljeno, tamnoputo stanovništvo koje je obavljalo najteže fizičke poslove. Vajšije su bile klasa iznad Šudri i činile su cjelokupno proizvodno stanovništvo. Tu se ubrajaju poljodjelci, obrtnici i trgovci.

Kšatrije su činile vladarske i ratničke obitelji koje su upravljale zemljom. Brahmani (svećenici) su bili na vrhu društvene ljestvice, zaduženi za tumačenje vjerskih tekstova. Zahvaljujući visokom obrazovanju sudjelovali su u zakonodavnim i pravosudnim poslovima.¹²

Thiruvalluvar je bio drevni indijski filozof koji je živio u 3. st. p.n.e. Svoje ekonomske ideje iznio je u djelu Thirukkural, odnosno dijelu knjige pod nazivom Porutpal. Riječi Porutpal i Arthashastra imaju isto značenje- znanost o ekonomiji. Kao i Kautilja, Thiruvalluvar također veliku važnost pridaje poljoprivrednom sektoru. U njegovo doba, Indija je bila zemlja zasnovana na agrarnoj ekonomiji. Zalagao se za specijalizaciju jer je smatrao da ona pogoduje ekonomskom razvoju.¹³

of these three sciences, philosophy confers benefit on the people, keeps the mind steady in adversity and in prosperity and brings about proficiency in thought, speech and action“ (B.B. Price 1997.)

¹² MrDowling.com (2016), *The caste system*. Dostupno na <http://www.mrdowling.com/612-caste.html>, datum pristupa 13.09.2016.

¹³ HubPages (2016), *Economic Thought in Ancient India; Kautilya and Tiruvalluvar*. Dostupno na <http://hubpages.com/education/Economic-Thought-in-Ancient-India-Kautilya-and-Tiruvalluvar>, datum pristupa 13.09.2016.

2.5. Kina

Kina je jedna od najstarijih svjetskih civilizacija. Stanovništvo Kine je bilo na visokom stupnju materijalne i duhovne kulture. Ali zbog svoje geografske, kulturološke i lingvističke izoliranosti, intelektualna povijest Kine ostala je većim dijelom nedostupna Zapadu. Daleko prije naše ere znali su za štampu, metalni (srebrni) novac i mnoge druge tekovine koje su u Europu stigle tek stoljećima kasnije. Jasno je da je zemlja koja je imala razvijeno privređivanje morala imati i odgovarajuće upravljanje njime i odgovarajuću ekonomsku misao. Ekonomska misao Kine zasnovana je prije tri tisuće godina. Mnoge ekonomske ideje koje pripadaju suvremenoj ekonomskoj znanosti nastale su u Kini dva stoljeća prije nego u Europi.¹⁴

2.5.1. Konfucije

U Kini ekonomske ideje nalazimo u religiozno- filozofskim spisima od kojih je najvažnije učenje poznatog kineskog mislioca Konfucija, koji je propovijedao slobodan obiteljski seljački život i umjereno porezno opterećenje u korist države. Konfucijanstvo je najutjecajnija škola mišljenja u povijesti Kine. Kada se govori o konfucijanskoj školi, ističu se dva mislioca, Konfucije i njegov sljedbenik Meng Ke. U Konfucijevom hijerarhijskom društvu, svaka osoba ima jedinstvenu ulogu a socijalna harmonija je moguća samo ako svaka osoba razumije i obavlja svoju ulogu. Po njemu idealno društvo stvara i pokreće ljudska želja da služe zajedničkom dobru a ne njihov nagon za osobnim dobitkom. Iako je umanjivao značaj čovjeka u društvu, on nikad nije rekao da se čovjek treba istom tom društvu pokoriti. Konfucije nije gledao čovjeka kao zasebno biće u univerzumu. Uvijek je gledao čovjeka u relaciji s drugim čovjekom.¹⁵

¹⁴ Ancient history encyclopedia (2011), *Ancient China*. Dostupno na <http://www.ancient.eu/china/>, datum pristupa: 13.09.2016.

¹⁵ The Culture Mandala (1999), *Economic Lessons from Confucius for the New Century*. Dostupno na <http://www.international-relations.com/cm4-1/Zhang.htm>, datum pristupa 14.09.2016.

Glavne Konfucijeve postavke odnosile su se na to da porezi trebaju polaziti od proizvodnih sposobnosti obveznika i biti ograničeni na jednu desetinu od proizvoda dobivenih na zemlji, da potrošnja države treba biti prilagođena prihodima države, da životni standard treba biti u skladu s društvenim statusom (bez ekstrema u rastrošnosti ili štedljivosti), da najvažnija obveza vladara treba biti dobrobit naroda i da se vlada ne treba miješati u gospodarstvo osim u slučajevima kada je potrebno pomoći proizvodnji i održavanju pravedne raspodjele dohotka. Konfucije je smatrao da ne treba ograničavati privređivanje ljudi, što se označava kineskim „laissez-fair-om“. On je gledao s prijezirom na fizički rad smatrajući da je proizvodni rad djelatnost za uboge dok pripadnici vladajuće klase i učenici ljudi treba da se staraju o pristojnosti i ispravnosti.¹⁶

Konfucijanizam je malo pažnje posvećivao proizvodnji materijalnog bogatstva a s obzirom da je dvije tisuće godina vladalo društvom Kine, ne čudi što se kineska privreda u vrijeme njegove prevlasti sporo razvijala. Konfucije se nije mnogo bavio privredom a opet ima važno mjesto u povijesti ekonomske misli Kine. Zašto? Zato što su njegove ideje bile nove i zato što se konfucijanska ekonomska misao sastojala od svega nekoliko jednostavnih doktrina. Te doktrine označile su temelj opće ekonomske misli kroz cijelo feudalno razdoblje.

2.5.2. Meng Ke

Većina saznanja o Meng Keu ili Menciusu dolazi iz knjige s njegovim imenom u kojoj su zabilježeni razgovori između njega i njegovih vladara, učenika, prijatelja i neistomišljenika.¹⁷

¹⁶ The conversation (2016), *Confucian thought and China's environmental dilemmas*. Dostupno na <http://theconversation.com/confucian-thought-and-chinas-environmental-dilemmas-35585>, datum pristupa 14.09.2016.

¹⁷ Sharma, S. (2006), *Essays in economic philosophy*, FET Pula i Mikrorad, Zagreb

„Trajna svojina“ je jedno od najpoznatijih Menciusovih knjiga shvaćanja. To je prva obrana privatne svojine. Pojam svojine odnosio se na poljoprivredu, prerađivačku djelatnost i trgovinu. Po njemu, za održavanje društvenog reda i dobrih običaja, nužno je da svatko ima trajne svojine. Vodio se razmišljanjem da privatna svojina povisuje proizvodnost rada i to je njeno ekonomsko opravdanje.¹⁸

Drugo važno shvaćanje Menciusa je nužnost društvene podjele rada. Naravno, tu je mislio na podjelu rada u društvu u kojem je živio. Dijelio je rad na umni i tjelesni. Prateći Konfucijanizam, smatra da je „opće pravilo svijeta“ da oni koji se bave umnim radom upravljaju a da oni koji se bave fizičkim radom budu podanici. On je prvi mislilac koji je uočio da u formiranju cijena treba voditi računa o svojstvu dobara, da cijenu dobara treba određivati njihov kvalitet. Prvi je upotrijebio izraz „monopol“. To je poslužilo kao osnova za oporezivanje trgovaca.

2.5.3. Guan Zi

Guan Zi je djelo više pisaca, sljedbenika Guan Zanga. Ono ima posebni značaj u povijesti ekonomske misli Kine i smatra se pretečom moderne ekonomske nauke. U Guan Zi-ju proizvodnja bogatstva je osnova društvenog života. Politika „obogaćivanja naroda“ polazi od toga da je zadovoljan narod uvjet za stabilnost države jer siromašan narod je prijetnja neredom. Bogatstvo je po njemu plod rada i zemlje. U stvari, on inzistira na kombiniranju zemlje i rada u proizvodnji bogatstva.

Guan Zi je priznavao da je nejednakost između bogatih i siromašnih društvena stvarnost. Kao razlozi nejednakosti smatrali su se sezonsko mijenjanje poslova, kolebanje prinosa žetve i loše postupanje pri ubiranju poreza.

¹⁸ Barber, W.J. (1967), *A history of economic thought*. Dostupno na https://is.vsfs.cz/el/6410/leto2013/BA_ETD/um/3968033/A-History-of-Economic-Thoughts.pdf, datum pristupa 15.09.2016.

Mjere koje Guan Zi predlaže za ublažavanje nejednakosti odnose se na to da vlada mora imati robne rezerve kako bi ih po povoljnim cijenama prodavala seljacima u kritičnim sezonama, da mora vršiti kontrolu cijena, da mora koristiti fiskalnu politiku kako bi se olakšao porezni teret seljacima i da mora prinuditi zajmodavce da seljacima daju jeftine zajmove. Ovo djelo je kvalitativno i kvantitativno nadmašilo sva druga dostignuća u kineskoj ekonomskoj misli, u razdoblju do zasnivanja dinastije Qin (221. godina p.n.e.). Problemi robne proizvodnje, trgovine i novca su zajednički starom i novom dobu a Guan Zi je ovdje originalan. Pojmovi kao što su osobni interes, pojam tržišta, politika cijena i slično, dostigli su razinu rane klasične političke ekonomije u Europi.¹⁹

2.5.4. Hsun Tzu

Hsun Tzu se smatra osnivačem realistične škole razmišljanja. Bio je Konfucijev sljedbenik koji je dao kompletnije i složenije tumačenje konfucijanizma. Što se tiče ekonomskih misli, Hsun Tzu je smatrao da u ljudima preovladavaju zli impulsi pa se iz tog razloga zalagao za više autoritarnu vladu. Prema njemu glavni uzrok poremećaja u društvu je slom društvene hijerarhije. Kada hijerarhijske razlike nisu dovoljno jasne, ljudi su zbunjeni i ne slijede odgovarajuće uloge. Zbog toga svatko treba znati svoje mjesto, obveze i privilegije i onda se pojedinci neće boriti za rijetke resurse i dobra koja mu prema statusu ne pripadaju, a u društvo će se uvesti red i stabilnost što će osigurati veći prosperitet.

¹⁹ Barber, W.J. (1967), A history of economic thought. Dostupno na https://is.vsfs.cz/el/6410/leto2013/BA_ETD/um/3968033/A-History-of-Economic-Thoughts.pdf, datum pristupa 15.09.2016.

2.5.5. Han Fei

Legalisti su bili državnici i reformatori iz razdoblja prije uspostavljanja dinastije Qin. Za razliku od konfucijanista, koji su u upravljanju državom prednost davali moralnim mjerilima, legalisti su zastupali mišljenje da je bolje upravljati državom pomoću zakona. Najpoznatiji predstavnik legalizma je Han Fei. Poznat je po tome što je pridavao važnost objektivnim uvjetima života jer oni određuju karakter ljudi.²⁰ Po tom pitanju dijelio je mišljenje sa svojim učiteljem Hsun Tzuom. Smatrao je da oni koji su radni i štedljivi postaju bogati a lijeni i rasipni siromašni. Razlika između siromašnih i bogatih je nužna i po njemu, tu ništa ne treba mijenjati. Njegovo shvaćanje o privredi u cjelini je da je poljoprivreda osnova a zanatstvo i trgovina sporedni. Han Fei je vjerovao da su ljudi u prvom redu motivirani osobnim interesom. Primjereno tome, red u društvu i ekonomski napredak moguće je postići samo strogom centraliziranom kontrolom nagrada i kazni. To je i dio učenja legalista- poštovanje zakona i centralizirano upravljanje državom i pojedincem.

²⁰ PhilPapers (2004), *On Han Fei Zi's Economic Thinking and His Political Means to Manage Economy*. Dostupno na <http://philpapers.org/rec/CAIOHF>, datum pristupa 15.09.2016.

3. DOPRINOSI ANTIČKE GRČKE

Antička Grčka postavila je temelje Zapadnoj civilizaciji zahvaljujući svom utjecaju na područja poput politike, filozofije, obrazovanja, znanosti i umjetnosti. Doprinos antičke Grčke europskoj kulturi i civilizaciji je nemjerljiv. Kao i u drugim gore navedenim civilizacijama, u antičkoj Grčkoj ekonomija kao znanost nije postojala. Gospodarska problematika se nije izučavala a ono što se razmatralo iz područja ekonomije bilo je u okviru filozofije (gospodarska djelatnost promatrala se s gledišta etike). S obzirom da se ekonomija odnosno ekonomske teme nisu zasebno izučavale, dostignuća na području ekonomije bila su daleko iza dostignuća na drugim područjima.²¹

Mnogi moderni ekonomski pojmovi mogu se naći u djelima grčkih filozofa. Nastali su kroz njihovu borbu s fundamentalnim ekonomskim pitanjima. Iako Grčka nije imala visoko razvijeni ekonomski sustav, problemi poput nestašica hrane i siromaštva potakli su traženje učinkovitih metoda i rasprava o etici, u okviru koje je bio pojam ekonomska pravda. Kao i svi drugi koji su pisali o ekonomiji i Grci su to činili kroz perspektivu njihovog vremena. Njihovo razumijevanje ekonomije možda se čini jednostavno prema današnjim standardima ali se uklapa u suvremene institucionalne okvire.²²

Gospodarstvo u antičkoj Grčkoj zasnivalo se na privatnom robovlasničkom uređenju i radu robova. Kako ljudski fizički rad nije bio dostojan slobodnog čovjeka (isto mišljenje je bilo zastupljeno u konfucijanizmu) tako i u razmatranjima grčkih filozofa rad nema značaj za gospodarska dostignuća kakvu je kasnije dobio u ekonomskoj misli i analizi.

²¹ EH.net (2004), *The Economy of Ancient Greece*. Dostupno na <https://eh.net/encyclopedia/the-economy-of-ancient-greece/>, datum pristupa 15.09.2016.

²² Mises Institute (2016), *Economic Thought in Ancient Greece*. Dostupno na <https://mises.org/library/economic-thought-ancient-greece>, datum pristupa 15.09.2016.

Pitanje koje povjesničari ekonomske misli postavljaju odnosi se na to u kojoj mjeri su ideje grčkih filozofa utjecale na razvoj moderne ekonomske misli. Većina se slaže da su fragmenti ekonomskih ideja sadržani unutar grčke filozofije, iako postoje mišljenja da je ekonomija bila previše isprepletana s drugim razmatranjima (uključujući religiju i moralna uvjerenja) da bi bila intelektualno vrednovana za naše moderno razumijevanje. Tijekom razdoblja u kojem se pojavila grčka misao (850.-322. p.n.e.) Atena je bila nadmoćna europska zemlja u pogledu intelektualne i gospodarske aktivnosti. Gospodarski rast potaknut širenjem vanjske trgovine zahtijevao je od akademika tog vremena da se bave ekonomskim pitanjima, čak i kada su ona bila isprepletana s političkim i etičkim razmatranjima. Grčke je mislioce prvenstveno zanimala gospodarska i organizacijska efikasnost, a u središte svojih razmatranja stavili su čovjeka.²³

Jedan od najstarijih grčkih pjesnika Heziod, razmatrao je problematiku poljoprivredne proizvodnje. Pošto je živio na području koje nije bilo povoljno za razvoj poljoprivrede, bio je svjestan problema oskudnosti resursa. Isticao je da, upravo zbog rijetkosti, vrijeme, rad i proizvodnju treba pažljivo alocirati, zagovarajući rad i marljivost. Iako se često ističe da upravo s Heziodom počinju ekonomska opažanja, začeci ekonomske misli u antičkoj Grčkoj koji su pridonijeli ekonomskoj analizi nastaju skoro četiri stotine godina poslije Hezioda i istražuju se kroz djela Ksenofonta, Platona i Aristotela.²⁴

²³ Ekelung, R.B., Hebert, R.F. (1997), *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb

²⁴ Encyclopedia.com (2008), *Greek thought*. Dostupno na <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3045000336.html>, datum pristupa 15.09.2016.

3.1. Ksenofont

Ksenofont se smatra jednim od najranijih ekonomista. Bio je grčki vojnik, plaćenik, filozof i pisac povjesničar. Vrlo rano upoznao je Sokrata i postao njegov učenik i prijatelj. Iz područja gospodarstva napisao je dva djela: „Ekonomija“ i „O prihodima“, u kojima se bavio ekonomskom problematikom. U djelu „Ekonomija“ on na mikroekonomskoj razini raspravlja o upravljanju i vođenju domaćinstva odnosno imanja. Ksenofont pod ekonomijom podrazumijeva praktično znanje vođenja kućanstva i imanja. Po njemu ekonomija je znanje o upravljanju i unapređivanju vlastitog imovinskog stanja, čime se ostvaruje ono što je za život korisno. Ksenofont opširno opisuje zanimanja i tri vrste odnosa između članova oikosa (kuće): odnos između supruge i supruga, odnos između roditelja i djece i odnos između glave obitelji i robova. On polazi od toga da je ljudska sposobnost usmjerena dobrim vodstvom glavna varijabla upravljanja. Glava obitelji na svom imanju mora djelovati kao poduzetnik, administrator i menadžer (u suvremenoj terminologiji). On kao upravitelj treba težiti povećanju ekonomskog viška jedinice koju nadzire (imanje, grad, država). To se, po Ksenofontu, postiže podjelom rada koja ovisi o veličini tržišta. U razmatranju problematike podjele rada približava se načelu manufakturne podjele rada. Kao razlog zašto su jedni ljudi od bavljenja istim poslom siromašni a drugi bogati navodi da oni koji rade nepromišljeno imaju štetu a oni koji su marljivi i rade promišljeno imaju korist. On zagovara i prirodno gospodarstvo fiksnog materijalnog okruženja utemeljenog na robovlasništvu a posebno poljoprivredu koju stavlja na prvo mjesto, ispred trgovine i zanatstva. Njegovo je mišljenje da ako poljoprivredi dobro ide da će i sva druga zanimanja napredovati. Prednost daje odlučivanju upravnog tijela o alokaciji resursa a ne tržišnom mehanizmu.²⁵

²⁵ Mises Institute (2016), *Economic Thought in Ancient Greece*. Dostupno na <https://mises.org/library/economic-thought-ancient-greece>, datum pristupa 15.09.2016.

Ksenofont je bio i na tragu komparativne prednosti jer je imao ideju da bi ljudi i država trebali proizvoditi i prodavati ono što najbolje proizvode i tako u trgovini ostvare maksimalnu dobit. Također, razlikuje subjektivnu vrijednost dobara i prometnu vrijednost. Prema njemu, blago je ono čime se netko može koristiti. Time je htio reći da su iste stvari blago onome koji se svakom od njih zna služiti a nisu blago onome koji to ne zna.²⁶ U djelu „O prihodima“, Ksenofont daje praktične savjete kako u Ateni unaprijediti gospodarstvo i povećati državne prihode u razdoblju krize nakon rata 355 godina p.n.e. pa se tako po prvi put u povijesti ljudske misli raspravlja o javnim financijama. Samo djelo je prilično kratkog sadržaja, napisano s namjerom da se izlože prijedlozi kako u Ateni povećati javne prihode. Kao dva najvažnija izvora navodi veći rad robova u rudnicima srebra i povećanje doseljenika u Atenu. Naravno, sve se to smatra ostvarivim pod uvjetom da u Ateni vlada mir kako bi se mogle uspješno voditi financije i stjecati dohodak.

Ksenofont je zastupao naturalno gospodarstvo dok je prezirao trgovinu i obrtništvo. Bio je pobornik robovlasništva i smatrao je da su trgovina i obrtništvo opasni za njegov opstanak. Iako su njegova ekonomska razmatranja ponekad bila proturječna, značila su korak naprijed u razvoju ekonomske misli i imala su utjecaj i u antičkoj Grčkoj a kasnije u Rimu i srednjem vijeku.

3.2. Platon

Iako su Heziod i Ksenofont razmatrali ekonomske probleme prije Platona, ipak je on taj koji se smatra najvećim ekonomskim misliocem antičke Grčke. Platon je bio Sokratov učenik i Aristotelov učitelj. Iskazivao je veliki interes za društvene i političke reforme. Obeshrabren korupcijom i zlouporabom koju je vidio u Atenskom političkom sustavu, okrenuo se svijetu ideja i obrazovanja kao sredstvu promjena.

²⁶ Ekelung, R.B., Hebert, R.F. (1997), *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb

Platon je osnovao akademiju, školu filozofije koju je vodio sve do svoje smrti. Glavno Platonovo djelo je „Država“ u kojem on eksplicitno i kompletno izražava ekonomske misli. Tu također teorijski prikazuje uređenje savršene države, koja da bi bila savršena mora biti zasnovana na ideji pravednosti a to znači da njome moraju upravljati oni koji su sposobni steći znanje o idejama, a to su filozofi. U Platonovoj idealnoj državi postoje tri staleža: mislioci- filozofi koji donose zakone, ratnici i poljoprivrednici, obrtnici i trgovci. Staleži se ne miješaju između sebe i svaki stalež se bavi svojim poslovima. Ekonomske ideje Platona razmatraju se unutar konteksta političkih ideja s kojima su povezane.

Iako je očiti predmet njegovog zanimanja u „Državi“ priroda pravde, Platon je tu iznio dvije važne ekonomske teme. Prva je ta da njegova idealna država počiva na podjeli rada, o kojem on priča s velikom pažnjom. Podjela rada je posljedica prirodne nejednakosti u ljudskoj vještini i širokog spektra ljudskih potreba. Otuda specijalizacija postaje nužna, stvara uzajamnu ovisnost a uzajamna ovisnost uspostavlja međusobnu razmjenu. Ali Platon nije otišao toliko daleko da bi postavio teoriju razmjene. Njega je više zanimalo obrazac raspodjele koji proizilazi iz toga. Kod Platona ne postoji veza između podjele rada i veličine tržišta. On na podjelu rada gleda isključivo kao na prirodnu pojavu koja vodi većoj količini i kvaliteti proizvoda, dok ga povećanje proizvodnje, smanjenje troškova i porast efikasnosti kao rezultat podjele rada nije zanimalo.²⁷ Druga ekonomska tema kojom se Platon bavio je novac, kojeg je vidio kao sredstvo namijenjeno za olakšavanje razmjene. Njegov neprijateljski stav prema uporabi plemenitih metala (zlata, srebra) ili pojam domaće valute koja bi bila bezvrijedna u inozemstvu, slaže se s teorijom po kojoj je vrijednost novca u načelu neovisna o materijalu od kojeg je napravljen. Za razliku od Ksenofonta koji je smatrao da ljudi koji teže profitu postaju dobri upravitelji, Platon je u profitu i kamati vidio prijetnju statusu quo.

²⁷ Mises Institute (2016), *Economic Thought in Ancient Greece*. Dostupno na <https://mises.org/library/economic-thought-ancient-greece>, datum pristupa 15.09.2016.

Imajući u vidu Platonovu idealnu društvenu strukturu, uzdržavanje vladajuće klase bilo bi prilično problematično bez temeljne proizvodnje dobara od strane ostatka građanstva. Na toj nižoj razini društvene hijerarhije on je tolerirao novac i trgovinu kao nužna zla.²⁸ Budući da je njegova koncepcija idealne države i društva bila apsolutna i statična, sve što je ugrožavalo status quo smatralo se ugrožavanjem društvene dobiti. Zbog toga je Platon smatrao sve oblike stjecateljskog ponašanja, uključujući profit i kamatu, potencijalno destruktivnim i zato se novac i trgovina moraju podvrgnuti administrativnoj kontroli.²⁹ Građanima je po zakonu zabranjeno imati zlato i srebro, već samo novac za svakodnevnu razmjenu sa zanatlijama i drugima od kojih kupuju.

Kada je u pitanju vanjska trgovina, Platon je prepoznao njenu važnost. Zagovarao je ograničeni oblik slobodne trgovine, preferirajući uvoz samo potrebnih sredstava i izvoz viška robe. Platona su brinuli brojni aspekti života, a ekonomija je bila važna dimenzija njegovog razmišljanja. Iako je dotakao mnoge ekonomske pojmove, bilo bi teško zaključiti da je Platon proizveo i razvio koherentno tijelo ekonomske misli.

3.3. Aristotel

Aristotel je bio grčki filozof i Platonov učenik. U njegovim djelima, posebno u „Politici” i „Etici” nalazimo najbogatiji izvor grčke ekonomske misli. Iako nije puno rada posvetio ekonomiji, iza sebe je ostavio veliki broj pisanih zapisa o brojnim ekonomskim pojmovima.

²⁸ Benić, Đ., *Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Ksenofont i Platon*. Dostupno na <https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=wyZOL5vUeVQ&bvm=bv.131286987,d.bGg>, datum pristupa 01.08.2016.

²⁹ Ekelung, R.B., Hebert, R.F. (1997), *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb

Za razliku od svog učitelja Platona, koji je smatrao da vladajuća klasa ne treba posjedovati privatnu imovinu, Aristotel je vjerovao da privatno vlasništvo dobro služi društvu i da nikakvi propisi ne bi trebali ograničiti iznos imovine u privatnom vlasništvu.³⁰ Nije dijelio mišljenje o idealnoj državi već je bio sklon mješovitoj privredi koja dopušta veće djelovanje ekonomskim poticajima. Aristotel je naglasio zajedničke karakteristike privatnog vlasništva. Zastupao je stajalište da je privatno vlasništvo produktivnije i da dovodi do napretka, da upravljanje zajedničkim vlasništvom dovodi do sukoba kao i da privatna imovina stvara priliku za moralne akcije (dobročinstvo i filantropiju).

Aristotelov glavni doprinos ekonomskom razmišljanju odnosio se na robnu razmjenu i korištenje novca u toj razmjeni. Smatrao je da su ljudske potrebe umjerene a želje neograničene. Stoga je proizvodnja robe za zadovoljavanje potreba opravdana i prirodna, dok je proizvodnja robe u pokušaju da se zadovolje neograničene želje neprirodna. Razmjenu je shvaćao kao bilateralni proces u kojem je, kao rezultat razmjene, objema stranama bolje. Poticaj za razmjenu je višak koji imaju dvije strane u potencijalnoj trgovini koji je svaka voljna dati za dobra druge strane. Njegovo viđenje razmjene utvrdilo je važne preduvjete trgovine i te su premise postale bitnim dijelom ekonomske analize. Aristotel je imao uglavnom pozitivan i precizan pogled na novac, unatoč njegovom nesretnom komentaru da pozajmljivanje novca iz interesa s kamatom nije bilo prirodno. On je ispravno identificirao rast novca kao katalizatora za povećanje proizvodnje i razmjene. Uvidio je da je novac kao sredstvo razmjene prikaz opće potražnje i da stoga drži svu robu zajedno. Aristotelu je prirodna upotreba novca njegovo trošenje. Štednju novca je osuđivao jer ju je smatrao neprirodnom, dok je kamatu osuđivao iz razloga što ju je povezivao s lihvom.³¹

³⁰ New World Encyclopedia (2014), *Ancient economic thought*. Dostupno na http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ancient_economic_thought, datum pristupa 15.09.2016.

³¹ Price, B.B. *Ancient economic thought*. Dostupno na http://philosophy.com/UPLOADS/_PHILOSOCIOLOGY.ir_Ancient%20Economic%20ThoughtRoutledge%20Studies%20in%20the%20History%20of%20Economics%20.pdf, datum pristupa 31.07.2016.

Kao veliki filozof koji je kročio u ekonomiju, Aristotel je zastupao materijalističko gledište, zalagao se za zaštitu privatne svojine (ali nije bio pobornik pretjeranog bogaćenja). Razlikovao je ekonomiju (prirodnu pojavu koja ima za cilj stjecanje različite upotrebe vrijednosti) od hermanistike (vrsta razmjene s ciljem ostvarivanja profita). Gledajući stoljećima unatrag, jasno je da je racionalan pristup društvenoj znanosti ono čime su Grci pridonijeli zapadnoj misli. Njihova razmišljanja i ideje protezale su se od mikroekonomskih vrijednosti kućanstva do makroekonomskih vrijednosti sreće i samodovoljnosti cjelokupnog društva. Ono što im se pak zamjera je to što nisu vidjeli tržište kao samoregulatorni mehanizam. Stoga je njihov sustav analize bio administrativan i antropocentričan.

4. EKONOMIJA U DOBA RIMSKOG CARSTVA

Za razliku od Grka, Rimljani nisu dali značajan doprinos razvoju ekonomije. Veliko Carstvo ostavilo je mršavo nasljedstvo što se tiče ekonomskog raspravljanja. Nije bilo sposobno da izrodi velike socijalne mislioe. Iako je do pada Rimske Republike postojalo više nego dovoljno ekonomskih problema o kojima se moglo raspravljati (problemi trgovine, financija, rata, ropstva), Rimljani nisu ustrajali u njihovom rješavanju i iz tog razdoblja pojavilo se vrlo malo analitičkog rada u ekonomiji. Glavni rimski spisi nastali su pod utjecajem grčke analitičke misli, koji su kao i rimska umjetnost toga doba, imali primjetan nedostatak svježine i originalnosti. Atenjani su bili mislioci i uporni analitičari, dok su Rimljani bili ljudi od akcije, ratnici i državnici. Njihova društvena struktura jednostavno nije pogodovala čisto intelektualnim mislima.³²

Propadanje Rima je bilo uveliko u tijeku kad su rimski mislioci počeli pisati svoja djela. To je doprinijelo njihovom bržem pisanju jer je bilo dosta materijala za nove ekonomske ideje. Ali nažalost, prekasno. Oni snose barem polovicu krivice za propast gospodarstva odnosno države. Regionalna, međuregionalna i međunarodna trgovina bila je karakteristična u doba Rimskog Carstva. Slobodan pristup tržištu omogućavao je da se roba proizvedena na jednom mjestu prodaje u drugim regijama i državama. Općenito gledano, kao i druge suvremene civilizacije pa tako i Rimska, razvila je sofisticirano gospodarstvo na osnovi stvaranja poljoprivrednih viškova, urbanog rasta i kretanja stanovništva, teritorijalne ekspanzije, tehnoloških inovacija, oporezivanja i sl. Gospodarstvo u Rimskom Carstvu prikazuje značajke i nerazvijenosti i visokih dostignuća. Negativna strana rimske ekonomije bila je prevelika ovisnost o poljoprivredi, spor razvoj tehnologije, visoka potrošnja i niska razina ulaganja u industriju.

³² Economics Discussion (2016), *Economic Ideas of Hebrews, Plato, Aristotle and Roman*. Dostupno na <http://www.economicsdiscussion.net/articles/economic-ideas-of-hebrews-plato-aristotle-and-roman/20977>, datum pristupa 16.09.2016.

Međutim, postoje dokazi da je od 2. stoljeća p.n.e. do 2. stoljeća došlo do značajnog porasta u udjelu radnika koji sudjeluju u proizvodnji i uslužnim djelatnostima, kao i veća razmjena između regija u osnovnim i proizvedenim dobrima. U razdoblju nakon toga, istočni dio Rimskog Carstva se i dalje razvijao, stimuliran osnivanjem Konstantinopolja, dok je trgovina u zapadnom dijelu Carstva opadala.³³

S obzirom na ekonomsku misao može se samo reći da u Rimu nije bila tako izražena borba između starog i novog društva u svom specifičnom ekonomskom obliku, koja je bila živa pred očima grčkih filozofa i nadahnjivala njihove poglede.³⁴ Početak Rimskog Carstva karakterizirale su male poljoprivredne zajednice s veoma malo trgovine i sa strogom podjelom društvenih klasa. Ali povoljni geografski uvjeti, bogatstvo prorodnih izvora i osvajanje kolonija uzrokovali su prijelaz na širu i složeniju društvenu strukturu. Taj prijelaz izazvao je ozbiljne ekonomske poremećaje i pojačao suprotnost između interesa bogatih i siromašnih. Oni su osiromašili sitnog seljaka zbog sve većih poreznih tereta a s druge strane umnožili su bogatstvo velikih zemljoposjednika i trgovaca te su stvorili novu bogatu klasu onih koji su znali iskoristiti ubrzanu ekonomsku aktivnost u ratu i obnovi. Ubrzo nakon toga, osnivanje Carstva i naknadno uređenje uprave i financija dovelo je do perioda napretka koji je omogućio da se olakšaju porezni tereti i stiša nezadovoljstvo seljaka. Ljudi se nisu zanimali za ekonomska pitanja sve dok Carstvo nije počelo gubiti svoj sjaj. A i tada je to bila drugorazredna verzija grčke doktrine.

Elementi koji se provlače kroz rimsku društvenu misao su visoko štovanje poljoprivrede, osuda novih oblika stjecanja novca i napad na velika imanja nastala poslije punskih ratova.

³³ Barber, W.J. (1967), *A history of economic thought*. Dostupno na https://is.vsfs.cz/el/6410/leto2013/BA_ETD/um/3968033/A-History-of-Economic-Thoughts.pdf, datum pristupa 15.09.2016.

³⁴ Roll, E. (1956), *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb, str.25

Malo je originalnosti u spisima filozofa, premda se može spomenuti da je Plinije oplodio diskusiju o novcu, istaknuvši kvalitete koje čine zlato posebno prikladnim kao prometno sredstvo. Jedini novi važni razvitak je primjetno izmijenjeno stanovište o ropstvu. Čak se postavlja i pitanje da li je ropstvo prirodna institucija. U djelima pisaca o poljoprivredi (kao što je Columella), ropski rad se općenito opisuje kao nedjelotvoran. To stajalište dijelio je i Plinije. Robove je postalo teško nadgledati na velikim imanjima pa je taj oblik rada postao neekonomičan. Nakon završetka osvajačkog razdoblja, priljev novih robova je prestao, a to je pogodovalo razvoju gradske industrije. Došlo je do postepenog opadanja stare vladajuće klase a na njeno mjesto dolazili su slobodnjaci koji su se borili industrijom i trgovinom.³⁵

Rimsko carstvo nije moglo da riješi probleme koji su se pojavili poslije 2.st. p.n.e. Vladajuća klasa sučeljavala se s plebejcima i slobodnjacima pritisnutima porezima ali i s masom očajnih robova. To unutarnje raspadanje i slabljenje vojničke kontrole nad dalekim provincijama dovelo je do konačnog pada Rimskog Carstva. Iako to Carstvo nije dalo neki sistem ekonomskih doktrina, ostavilo je dva važna nasljedstva. Razvili su sistem zakona koji je izvršio najdublji utjecaj na kasnije pravne ustanove. Interakcija s drugim narodima, koju je Rim imao od veoma ranih dana, dovela je u vezu različite pravne sisteme i stvorila interes za probleme njihova odnosa. *Ius gentium* je bio sistem svih onih zakona koji su bili jednaki kod različitih naroda. Taj pojam je kasnije doveo do ideje prirodnog prava, koji je znatno utjecao na razvoj ekonomske misli. Drugo važno nasljedstvo su doktrine, koje su rimski pravnici razradili za reguliranje ekonomskih odnosa.

³⁵ Economics Discussion (2016), *Economic Ideas of Hebrews, Plato, Aristotle and Roman*. Dostupno na <http://www.economicsdiscussion.net/articles/economic-ideas-of-hebrews-plato-aristotle-and-roman/20977>, datum pristupa 16.09.2016.

U doba imperije postojala je velika kontrola države nad trgovinom, s ciljem da se zajamči opskrba. Dokaz tome su proizvodi koji su nosili oznaku proizvođača a neki su čak imali garanciju o težini, čistoći i podrijetlu. Ove mjere pomogle su kontroli trgovine a ujedno su sprječavale prijevaru. Najvažnija trgovačka razmjena odvijala se između Rima i provincija. Doprinos razvoju trgovine bila je odlična mreža puteva koje su Rimljani gradili prije svega u vojne svrhe.

Uočljiva je razlika između Aristotelovog shvaćanja vlasništva i shvaćanja rimskog prava. Prema Aristotelu, jaki etički element ograničava pravo vlasništva, dok po rimskom pravu, pravo vlasništva ograničava nesputani individualizam. Aristotelova filozofija postala je izvor kanonskog prava, dok rimsko pravo služi kao važan temelj za pravne doktrine i ustanove kapitalizma.

4.1. Rimski mislioci

Posljednje stoljeće republikanske i najveći dio carske ere rimske države karakteriziraju na području gospodarske književnosti tzv. agrarni pisci.³⁶ Njihov preteča bio je Marko Porcije Katon. Pripadao je vremenu kad su još uglavnom cvale iskonske krijepkosti rimskog naroda, kad je pretežni dio pučanstva živio na vlastitoj zemlji i kad političke strasti još nisu uzburkale život rimskog naroda. Ali već u njegovo vrijeme postojala je glad za zemljištem. U djelu *De re rustica* isticao je ratarstvo kao glavno i najplemenitije zanimanje. Bio je rimski pisac, veleposlanik i krupan robovlasnik. On je klasificirao razne vrste poljodjelske kulture po njihovom rentabilitetu a kulturu žita je stavio na šesto mjesto. Pisao je o načinu što boljeg iskorištavanja robova. Smatrao je da robove treba nabavljati mlade, kako bi se lakše naučili raditi i držati ih odvojeno kako bi se spriječilo udruživanje i kovanje zavjera protiv robovlasnika.

³⁶ Lunaček, V. (2004), *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Zagreb, str.74

Dijelio je savjete kako npr. hraniti robove i nadničare, koja pomagala upotrijebiti za određene radove, kako nadzirati proizvodnju ulja i vina i sl.³⁷ Katon je osuđivao trgovinu a još više posuđivanje novca na kamate. Njegovo djelo je ispunjeno duhom upornog rada, najštedljivijeg gospodarenja i neprekidnog starorimskog puritanizma.

Drugi znameniti rimski agrarni pisac je Marko Terencije Varon (116-27 god. p.n.e.). Napisao je djelo u tri knjige *Rerum rusticarum libri tres*. Za razliku od Katona, Varon na prvo mjesto stavlja stočarstvo. Razlikovao je tri vrste oruđa (kapitala) u poljodjelskom gospodarstvu: oruđe koje govori (robovi), zatim oruđe s inartikuliranim glasovima (domaće životinje) i nijemo oruđe- alat. U nezdravim krajevima savjetovao je zapošljavanje plaćenih radnika jer gubitak plaćenog radnika ne znači gubitak kapitala, što bi bio slučaj da se rob uposli a zatim razboli i izgubi.

Braća Tiberije i Gaj Grakho bili su poznati reformatori i narodni tribuni. Predlagali su agrarnu reformu koja je podrazumijevala da se državna zemlja podijeli građanima bez zemljišta i uvođenje zemljišnog maksimuma od 500 jutara po vlasniku.

Marko Tulije Ciceron bio je jedan od najistaknutijih rimskih filozofa i političara koji je ostavio trag u antičkoj ekonomskoj misli starog Rima. Posao malih trgovaca smatrao je neplemenitim jer je po njemu takav trgovac mogao zaraditi samo ako puno laže svojim kupcima. Trgovinu na veliko pak cijeni jer razumije njenu korisnu ulogu u približavanju središta proizvodnje i središta potrošnje. Poljodjelstvo je po Ciceronu najplemenitije zanimanje čovjeka. Posao nadničara je za njega prost i prezirao ga je jer se ne plaća umijeće nego samo rad. Ciceron je bio veliki govornik, državnik i filozof. Zbog svog doprinosa u područjima retorike i filozofije, razdoblje od 90 do 40 god. p.n.e. naziva se „Ciceronov vijek“.

³⁷ Sanader M. (2009), *Vilicus- prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika*. Dostupno na <https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc>, datum pristupa 17.09.2016.

Lucije Moderat Kolumela je napisao dvanaest knjiga o poljoprivredi (*De re rustica*) u kojima se obrađuje tema organizacije rada na krupnim zemljištima u doba kada je robovska snaga gotovo nestala. Ovo djelo je po metodi i sadržaju najbolje djelo rimske književnosti te struke. Izrađeno je kao pravi znanstveni priručnik agronomije. Knjige obrađuju teme poput ratarstva, vinogradarstva, stočarstva, vrtlarstva a zadnje dvije knjige sadrže upute o raznim dužnostima i poslovima poljoprivrednika. Kolumela je bio pristaša intenzivne privrede. U tom pogledu nastavio je tradiciju Katona i Varona.³⁸ Rad robova u poljodjelstvu smatrao je pogubnim za seljački stalež jer je po njemu rob nerazumnim radom uništavao plodove zemlje. Kao i Ksenofont, i Kolumela ističe važnost podjele poslova u seljačkom gospodarstvu između muža i žene kao i vrijednost rada seljačke domaćice za održavanje i napredak seljačkog gospodarstva. U njegovim djelima vidljive su ideje raspadanja robovlasništva i njegovog prerastanja u feudalizam.

³⁸ Salmedin M. (2015), *Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*. Dostupno na <https://books.google.hr/books?id=7rjxBwAAQBAJ&pg=PA1>, datum pristupa 18.09.2016.

5. SREDNJOVJEKOVNA EKONOMSKA MISAO

Ekonomsku misao započeli su Ksenofont, Platon, Aristotel, kao i veliki kineski i indijski mislioci a nastavili su je srednjovjekovni skolastici od kojih je najpoznatiji sv. Toma Akvinski. Srednji vijek je razdoblje od pada Rimskog Carstva do modernog razdoblja. Prva polovica tog razdoblja (sve do 1066. godine), je rani srednji vijek, poznatiji kao „mračno doba” ili mračni srednji vijek a druga polovica je samo srednji vijek. Mračni srednji vijek predstavlja razdoblje između zlatnog doba antičke civilizacije i preporoda u 15. stoljeću. Srednji vijek je bio drugačiji od grčke antike po doktriniranom jedinstvu koje je širila rimokatolička crkva i po širenju tržišnog mehanizma.³⁹

Filozofija i ekonomska misao antičke Grčke spadaju u vrhunce ljudskog djelovanja u kojima je svoje početke pronašla ekonomska misao Srednjeg vijeka. One su otvorile vrata misliocima Srednjeg vijeka i utabale im put za daljnji razvoj ekonomske misli.

U srednjem vijeku moć i utjecaj katoličke crkve velikim dijelom proizilazio je iz njezine autonomije u duhovnim pitanjima ali i iz širenja učenosti kroz škole koje su osnivali od sedmog stoljeća. Crkva je sve više postajala institucijom i jednim od najvažnijih stupova tadašnje ekonomske strukture. Njen zemljišni posjed povećao se u tolikoj mjeri da je postala najveći feudalni gospodar. Za razliku od drugih feudalaca, Crkva je posjedovala doktrinarno jedinstvo, koje joj je davalo sveopću moć. Svećenstvo je postalo čuvarom znanja. Srednjovjekovna ekonomija je iz tog razloga bila proizvod svećenstva, osobito skupine učenih pisaca koje sada zovemo skolastici. Skolastička ekonomska misao je učenje koje se temelji na interpretacijama Biblije, Aristotelovom učenju i idejama iz rimskog i kanonskog prava. Ekonomske ideje činile su dio moralnog učenja kršćanstva.

³⁹ Bitno.net (2012), *Je li mračni srednji vijek zaista bio mračan?*. Dostupno na <https://www.bitno.net/academicus/znanost/o-srednjem-vijeku-ili-mracnom-dobu/>, datum pristupa 07.08.2016.

U svim skolastičkim raspravama o ekonomskim ustanovama ili ekonomskim djelatnostima nailazi se na jedinstvo između ekonomske etike i tadašnjih ustanova. Skolastici su prihvatili Aristotelovo razlikovanje prirodne ekonomije kućanstva od neprirodnog oblika nauke o snabdijevanju, vještine zarađivanja novca. Ekonomika je njima značila skup zakona, ali ne u smislu naučnih zakona nego u smislu moralnih pravila čiji je cilj osigurati valjano upravljanje ekonomskom djelatnošću. Dio ekonomije koji je u stvarnosti bio veoma srodan Aristotelovoj ekonomiji počivao je na kršćanskoj teologiji.⁴⁰ On je osuđivao škrtost i lakomost te je materijalni napredak pojedinca podvrgavao pravima njegovih bližnjih. Toma Akvinski izvršio je pothvat od temeljne važnosti za povijest filozofije i teologije: proučavao je temeljito Aristotela i njegove tumače, nabavio je i latinske prijevode grčkih izvornih tekstova. Komentirao je veliki dio aristotelskih djela, razlikujući u njima ono što je ispravno od onoga što je dvojbeno ili je potpuno za odbaciti, ukazujući na dodirne točke sa činjenicama kršćanske objave i koristeći naširoko i umješno aristotelSKU misao u tumačenju teoloških spisa koje je sastavio.⁴¹

Sv. Toma Akvinski dijeli Aristotelovo mišljenje da je trgovina neprirodna ali smatra da je ona neizbježno zlo u nesavršenom svijetu i da se može opravdati jedino onda kad trgovac nastoji da uzdržava svoje kućanstvo i kad trgovina koristi zemlji. Opravdanje trgovine zavisi i od toga da li je izvršena razmjena pravedna. Što se tiče tog argumenta, Sv. Toma se opet mogao pozvati na Aristotela čija se analiza prometne vrijednosti nalazi u njegovoj raspravi o pravdi. Skolastici su morali, uprkos svom općem neraspoloženju prema trgovini pozabaviti se principom „pravedne cijene”. Ta cijena je objektivna, sadržana u vrijednosti robe a odstupanje od nje značilo je prekršaj moralnog zakonika. Nije moguće otkriti što je u očima teologa određivalo tu cijenu ili je objasniti na način koji bi bio iole sličan modernim ekonomskim teorijama.

⁴⁰ The finer times (2016), *Economy in the Middle Ages*. Dostupno na <http://www.thefinertimes.com/Middle-Ages/economy-in-the-middle-ages.html>, datum pristupa 08.08.2016.

⁴¹ Laudato.hr (2013), *Sv. Toma Akvinski - talijanski dominikanac, filozof, teolog i crkveni naučitelj*. Dostupno na <http://laudato.hr/Novosti/Svijet/Sv--Toma-Akvinski>, datum pristupa 08.08.2016.

Čini se da je Toma Akvinski kao teoriju prometne vrijednosti zastupao neku nejasnu teoriju troškova proizvodnje. Ona opet ima etički oblik. Troškovi proizvodnje se određuju po načelu pravde, tj. po tome što je proizvođaču potrebno za uzdržavanje. Općenito, ideja „pravedne cijene“ nije izražavala nešto više od obične cijene. Bez obzira na etičke argumente, ideja običajne cijene nije bila nestvarna u ranijem razdoblju srednjeg vijeka. Rano srednjovjekovno društvo, sa svojom još pretežno naturalnom privredom, teškoćama prijevoza, ograničenom trgovinom i mjesnim tržištima, nije bilo prikladno tlo za neograničenu igru snaga ponude i potražnje. Sv. Toma opravdava privatno vlasništvo argumentima da ono pojačava u čovjeku volju za radom, da se društveni poredak odvija bolje i sigurnije ako svatko može raspolagati svojim vlasništvom i da privatno vlasništvo smiruje odnose među ljudima čime se izbjegavaju sporovi i trzavice. On nije tvrdio da je bogatstvo prirodno ili dobro, već ga je uvrstio među druge nesavršenosti u ljudskom zemaljskom životu, koje su neizbježne ali ih treba učiniti toliko dobrim, koliko njihova priroda dopušta.⁴²

Skolastici definiraju vlasništvo kao pravo na stjecanje gospodarskih dobara za sebe i kao pravo pojedinca da se brine oko tog dobra, da njime upravlja i da dijeli njegove plodove. Uočljiva je razlika u sadržaju privatnog vlasništva ove definicije i one po rimskom pravu. Rimsko pravo ističe jedino pravo, dok skolastici naglašavaju dužnosti u sadržaju pojma privatnog vlasništva. Ove dužnosti dolaze do izražaja time što je vlasnik dužan od svoga davati siromašnima jer je davanje milostinje dužnost koja tereti svakog vlasnika. Propisi protiv prekupa, lančane trgovine, monopoliziranje tržišta kao i utvrđivanje maksimalnih cijena bili su zajednička obilježja zakonodavstva i cehovnih pravila. Ali napredak trgovine je ipak bio toliko brz da je nametao postepeno odstupanje od prvotnih crkvenih stajališta. Slabljenje strogosti kanonske dogme još je upadnije kad se radi o njezinom ekonomskom propisu koji se odnosio na lihvu.

⁴² Political-economy.com (2011), *St. Thomas Aquinas contribution to economic theory*. Dostupno na <http://political-economy.com/aquinas-economics/>, datum pristupa 08.08.2016.

Crkveni oci su osuđivali kamate i premda su neki skolastici bili popustljivi, općenito je bilo prihvaćeno mišljenje Sv. Tome da su kamate nepravedne. U ranom srednjem vijeku crkvena zabrana se odnosila samo na svećenike. Opća zabrana nije bila ni potrebna jer nije bilo razvijene novčane ekonomije niti prilika za unosno ulaganje novčanog kapitala. S razvitkom trgovine i prilika za monetarna poslovanja u kasnijem srednjem vijeku pojavile su se dvije tendencije. Svjetovna praksa je, s jedne strane, otišla u smjeru povećanja kamatnih zajmova, opravdavajući ih pozivom na Rimsko pravo. Crkva je, s druge strane, uzburjana tim razvitkom pooštrila i poopćila svoju prvobitnu zabranu. Temelj crkvene dogme je isto tako doživio promjenu. U djelima Sv. Tome doktrina protiv lihve oslanjala se isto toliko, ako ne i više, na Aristotela koliko i na Sveto Pismo. Aristotelovo protivljenje lihvi odnosilo se na to da je neplodnost suštinski dio prirode novca a da kamate kojima novac postaje plodan su neprirodne. Usprkos odlučnom stavu Crkve i njezinim argumentima, praksa uzimanja kamata je rasla s ekonomskim razvitkom.

Kada je u pitanju rad, stari vijek je, kako je već navedeno u radu, smatrao tjelesni rad nedostojnim slobodna čovjeka. Skolastici su zastupali suprotno stajalište. Izgradili su zasadu o općoj obvezi rada svakog čovjeka. Po njima je svaki rad častan ako čovjeku omogućuje pošten život. Slično kao sokratovci i Aristotel, i skolastici razlikuju dvije skupine rada prema svrsi kojoj služi.⁴³ Svrhe se dijele u više, transcendentalne i u one koje odgovaraju nižim potrebama čovjeka pojedinca i ljudske zajednice. Prema tome, Sv. Toma razlikuje artes possessivae i artes pecuniativae (ova dioba odgovara i Aristotelovoj). Među artes possessivae spada poljodjelstvo, obrt i razna upravna znanja. Među artes pecuniativae spada sve što je u vezi s novčanim transakcijama: trgovina, promet i davanje zajmova na kamate.

⁴³ Action Institute (2016), *Scholastic Economics: Thomistic Value Theory*. Dostupno na <http://www.acton.org/pub/religion-liberty/volume-7-number-4/scholastic-economics-thomistic-value-theory>, datum pristupa 08.08.2016.

Skolastici su opravdavali ustanovu ropstva. Ropstvo je po Sv. Tomi ustanova priznata pozitivnim zakonima svih naroda i u tome mu je glavno opravdanje. Skolastika je u tom pogledu posve pod utjecajem Aristotela i Sv. Augustina. Što se tiče same kanonske dogme, njezina učenja su neprestano slabila usporedno s razvitkom trgovine, sve dok se nije našla pred potpunim slomom svoje moći da upravlja ekonomskim životom.

Razdoblje od grčke antike do kraja srednjeg vijeka je dugo približno dvije tisuće godina ali za sve to vrijeme temeljna ekonomska struktura zapadne civilizacije se jako malo promijenila.

6. ZAKLJUČAK

Od kad je ljudi i postojanja postoji i ekonomska misao. Nije bila definirana kao zasebna znanstvena disciplina ali bila je tu. Provlačila se kroz filozofiju i etiku, integrirala u svijet i svaku civilizaciju. Povijest ekonomske misli bavi se od doba antike pa do danas različitim misliocima i teorijama u vezi teme koja je postala politička ekonomija i ekonomija. Ona obuhvaća mnogo različitih škola ekonomskih misli. Razdoblje od grčke antike do kraja srednjeg vijeka dalo je temeljnu strukturu za nastanak ekonomije kao discipline.

Antička Grčka je prva asocijacija na razvoj ekonomske misli jer se u spisima drevnih grčkih filozofa i mislilaca pojavljuju prvi pokušaji da se analiziraju ekonomski problemi. Ksenofont, Aristotel i Platon su ostavili iza sebe djela koja su dokaz njihovog zanimanja i shvaćanja ekonomije kao bitne za razvoj gospodarstva i društva uopće. Aristotel je ispitivao ideje o umijeću stjecanja bogatstva i da li zemljište treba biti u privatnom ili državnom vlasništvu. Platon je prepoznao ekonomsku osnovu društvenog života i u svom djelu Republika opisao model društva koji se zasniva na specijaliziranoj podjeli rada.

Kina je dala veliki doprinos razvoju ekonomske misli. Zemlja bogate povijesti, kulture i izuma nije razočarala ni na polju ekonomije. Konfucije, Meng Ke i mnogi drugi svojim doktrinama prije tri tisuće godina razvili su ideje koje pripadaju suvremenoj ekonomskoj znanosti.

Rimsko carstvo je koristilo znanja antičke Grčke i samo ga u maloj mjeri nadopunilo. U Rimu su glasnije bile rasprave o državi, vojsci i osvajanjima nego o ekonomskom razvoju. Rimski pisci poput Katona, Varona i Kolumele dali su značajne savjete vezane za poljodjelstvo.

Padom Rimskog carstva nastupilo je razdoblje vladavine Crkve i skolastika čije ekonomske misli su bile jedine a time i najglasnije.

Srednjovjekovno razdoblje obilježio je prekid razvoja trgovine antičkog svijeta i ekonomski život u kojem je dominirao feudalizam.

Ekonomska struktura svake date epohe, i promjene kojima je ona bila izložena, vršile su glavne utjecaje na ekonomsko mišljenje. Većina pisaca o povijesti ekonomske misli dijeli to mišljenje.

LITERATURA

Knjige:

1. Ekelund, Jr., R.B., Hebert, R.F. (1997), *Povijest ekonomske teorije i metode*, MATE, Zagreb
2. Finley, M.I. (2011), *Antička ekonomija*, MATE d.o.o., Zagreb
3. Lunaček, V. (2004), *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Zagreb
4. Roll, E. (1956), *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb
5. Sharma, S. (2006), *Essays in economic philosophy*, FET, Pula and Mikrorad, Zagreb
6. Sharma, S. (2010), *Reflections on the philosophical foundations of economics*, Mikrorad d.o.o. Zagreb

Internet izvori:

1. Action Institute (2016), *Scholastic Economics: Thomistic Value Theory*. Dostupno na: <http://www.acton.org/pub/religion-liberty/volume-7-number-4/scholastic-economics-thomistic-value-theory>, (pristupljeno 08.08.2016.)
2. America pink, *Ancient economic thought: Ancient Near East*. Dostupno na http://america.pink/ancient-economic-thought_382555.html, (pristupljeno 31.07.2016.)
3. Ancient history encyclopedia (2011), *Hammurabi*. Dostupno na: <http://www.ancient.eu/hammurabi/>, (pristupljeno 10.09.2016)
4. Ancient history encyclopedia, *Trade in the Roman World*. Dostupno na <http://www.ancient.eu/article/638/>, (pristupljeno 04.08.2016.)
5. AncientHistoryLists, (2014), *Ancient Mesopotamia*. Dostupno na: <http://www.ancienthistorylists.com/ancient-civilization/ancient-mesopotamia/>, (pristupljeno 13.09.2016.)
6. Barber, W.J. (1967), *A history of economic thought*. Dostupno na: https://is.vsfs.cz/el/6410/leto2013/BA_ETD/um/3968033/A-History-of-Economic-Thoughts.pdf, (pristupljeno 15.09.2016.)

7. Benić, Đ., *Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Ksenofont i Platon*. Dostupno na <https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=wyZ0L5vUeVQ&bvm=bv.131286987,d.bGg>, (pristupljeno 01.08.2016.)
8. Bitno.net, *Je li mračni srednji vijek zaista bio mračan?* Dostupno na <https://www.bitno.net/academicus/znanost/o-srednjem-vijeku-ili-mracnom-dobu/>, (pristupljeno 07.08.2016.)
9. Cambridge Companions Online, *Roman economic thought*. Dostupno na <http://universitypublishingonline.org/cambridge/companions/chapter.jsf?bid=CCO9781139030199&cid=CCO9781139030199A011>, (pristupljeno 04.08.2016.)
10. Economic theories, *Economic thought of the Romans*. Dostupno na http://www.economictheories.org/2008/10/economic-thought-of-romans_23.html, (pristupljeno 05.08.2016.)
11. Economic theories, *Greek thought ancient greek philosophy*. Dostupno na <http://www.economictheories.org/2008/07/greek-thought-ancient-greek-philosophy.html>, (pristupljeno 30.07.2016.)
12. Economics Discussion (2016), *Economic Ideas of Hebrews, Plato, Aristotle and Roman*. Dostupno na <http://www.economicsdiscussion.net/articles/economic-ideas-of-hebrews-plato-aristotle-and-roman/20977>, (pristupljeno 16.09.2016.)
13. Egyptan.sk (2011), *Government and economy*. Dostupno na: <http://www.egyptan.sk/en/articles/ancient-egypt/government-and-economy.html>, (pristupljeno 11.09.2016.)
14. EgyptianDiamond.com. (2015), *Agriculture in ancient Egypt*. Dostupno na: <http://www.egyptiandiamond.com/ancient-egyptian-economy.php> (pristupljeno 01.08.2016.)
15. EH.net (2004), *The Economy of Ancient Greece*. Dostupno na: <https://eh.net/encyclopedia/the-economy-of-ancient-greece/>, (pristupljeno 15.09.2016.)
16. Encyclopedia Britannica, *Xenophon*. Dostupno na <https://www.britannica.com/biography/Xenophon>, (pristupljeno 30.07.2016.)
17. Encyclopedia.com (2008), *Greek thought*. Dostupno na: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3045000336.html>, (pristupljeno 15.09.2016.)
18. Encyclopedia.com, *Economic Thought*. Dostupno na <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3045000336.html>, (Pristupljeno 12.08.2016.)
19. Facts and Details, *Economics, money and trade in ancient Rome*. Dostupno na <http://factsanddetails.com/world/cat56/sub369/item2051.html>, (pristupljeno 03.08.2016.)

20. Laudato.hr (2013), *Sv. Toma Akvinski - talijanski dominikanac, filozof, teolog i crkveni naučitelj*. Dostupno na <http://laudato.hr/Novosti/Svijet/Sv--Toma-Akvinski>, (pristupljeno 08.08.2016).
21. Mariamilani, *Introduction to the Roman Economy*. Dostupno na http://www.mariamilani.com/ancient_rome/rome_economy.htm, (pristupljeno 03.08.2016.)
22. Mises Institute (2016), *Economic Thought in Ancient Greece*. Dostupno na: <https://mises.org/library/economic-thought-ancient-greece>, (pristupljeno 15.09.2016.)
23. MrDowling.com (2016), *The caste system*. Dostupno na: <http://www.mrdowling.com/612-caste.html>, (pristupljeno 13.09.2016.)
24. New World Encyclopedia (2014), *Ancient economic thought*. Dostupno na: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ancient_economic_thought, (pristupljeno 15.09.2016.)
25. New World Encyclopedia, *Arthashastra*. Dostupno na <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Arthashastra>, (pristupljeno 02.08.2016.)
26. PhilPapers (2004), *On Han Fei Zi's Economic Thinking and His Political Means to Manage Economy*. Dostupno na: <http://philpapers.org/rec/CAIOHF>, (pristupljeno 15.09.2016.)
27. Political-economy.com (2011), *St. Thomas Aquinas contribution to economic theory*. Dostupno na: <http://political-economy.com/aquinas-economics/>, (pristupljeno 08.08.2016.)
28. Price, B.B. *Ancient economic thought*. Dostupno na http://philosophy.com/UPLOADS/PHILOSOCIOLOGY.ir_Ancient%20Economic%20ThoughtRoutledge%20Studies%20in%20the%20History%20of%20Economics%20.pdf, (pristupljeno 31.07.2016.)
29. Reshafirm.org., *The ancient Egyptian economy*. Dostupno na <http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/economy/>. (pristupljeno 01.08.2016.)
30. Salmedin M. (2015), *Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*. Dostupno na <https://books.google.hr/books?id=7rjxBwAAQBAJ&pg=PA1>, (pristupljeno 18.09.2016.)
31. Sanader M. (2009), *Vilicus- prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika*. Dostupno na <https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc>, (pristupljeno 17.09.2016.)
32. Searching in history, *Sumerian Economy*. Dostupno na <https://searchinginhistory.blogspot.hr/2014/04/sumerian-economy.html>, (pristupljeno 01.08.2016.)

33. Spiegel, H.W., *The Growth of Economic Thought*. Dostupno na <https://books.google.hr/books?id=oXJkjhUKEwj95iayMvOAhWsIMAKHeysCH44ChDoAQgMAU#v=onepage&q=economic%20thought%20in%20dark%20ages&f=false>, (pristupljeno 08.08.2016.)
34. Ssag.sk., *History of economic thoughts*. Dostupno na <http://www.ssag.sk/files/HISTORY-OF-ECONOMIC-THOUGHTS.pdf>, (pristupljeno 07.08.2016.)
35. The conversation (2016), *Confucian thought and China's environmental dilemmas*. Dostupno na: <http://theconversation.com/confucian-thought-and-chinas-environmental-dilemmas-35585>, (pristupljeno 14.09.2016.)
36. The Culture Mandala (1999), *Economic Lessons from Confucius for the New Century*. Dostupno na: <http://www.international-relations.com/cm4-1/Zhang.htm>, (pristupljeno 14.09.2016.)
37. The finer times (2016), *Economy in the Middle Ages*. Dostupno na: <http://www.thefinertimes.com/Middle-Ages/economy-in-the-middle-ages.html>, (pristupljeno 08.08.2016.)
38. The Finer Times, *Economy in the Middle Ages*. Dostupno na <http://www.thefinertimes.com/Middle-Ages/economy-in-the-middleages.html>, (pristupljeno 08.08.2016.)
39. The Latin Library (2016), *The Ancient middle east*. Dostupno na: <http://www.thelatinlibrary.com/imperialism/notes/middleeast.html> (pristupljeno 10.09.2016)
40. Trever, A.A., *A history of Greek economic thought*. Dostupno na <https://archive.org/stream/historyofgreekec02trev#page/n3/mode/2up>, (pristupljeno 31.07.2016.)
41. UKessays, *Economic thought from various ancient societies including the Hindu, Hebrew*. Dostupno na <https://www.ukessays.com/essays/history/economic-thought-from-various-ancient-societies-including-the-hindu-hebrew-history-essay.php>, (pristupljeno 02.08.2016.)
42. Van Doren, C., *Povijest znanja*. Dostupno na http://vujicnikola.weebly.com/uploads/3/4/8/0/3480733/charles_van_doren_-_povijest_znanja.pdf, (pristupljeno 10.08.2016.)
43. Wood, D., *Medieval economic thought*. Dostupno na <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002022274.pdf>, (pristupljeno 14.08.2016.)

SAŽETAK

U doba Antike ekonomija nije postojala kao zasebna znanstvena disciplina ali ono što je bitno za to razdoblje a tiče se ekonomije je doprinos velikih filozofa razvoju ekonomske misli. Oni su svojim pionirskim idejama zaintrigirali državu i druge mislioce ovom temom. Riječ ekonomija potječe od grčke riječi oikos (dom) i nomos (zakon) koju je prvi upotrebio Ksenofont. Brojne povijesne činjenice ukazuju na to da su tvorci ekonomske misli grčki filozofi. Ekonomiju su izučavali kroz etiku i filozofiju a kroz svoja djela i usmene rasprave znanje su prenosili na druge, prije svega svoje učenike.

Civilizacije koje su postojale nakon njih koristile su to znanje i dopunjavale ga svojim iskustvima i novim idejama koje su pratile nove načine proizvodnje i novi društveni poredak. Situacija s ekonomijom danas ostavlja slatko-kiseli okus. S jedne strane, uspjela se osamostaliti kao znanstvena disciplina a s druge strane, neki od socio-ekonomskih problema još od doba Antike ni dan danas nisu riješeni. Srž problema ostala je ista. Ne postoji ni trunka sumnje o tome da li je antička ekonomska filozofija i danas u upotrebi. Moderna ekonomija je stoljećima evoluirala da bi postala ono što je danas. Izučavanje povijesti ekonomske misli omogućava svijetu danas da cijeni doprinose različitih pisaca razvoju ekonomije kao discipline. Iako su antičke ekonomske teorije ponekad bile nejasne, kontradiktorne ili predstavljene na primitivan način, one formiraju osnovu suverene ekonomske analize. Te teorije se i danas koriste od strane najvećih, najkompliciranijih i najsofisticiranijih ekonomija.

ABSTRACT

During the Ancient times, economy as an independent discipline, as we know it today, didn't exist. What emerges as the most profound evidence from the ancient period is the contribution of great thinkers and philosophers towards the development of economy and economics. The pioneer ideas caught attention of the entire state and many who think alike. The word "economy" originates from the Greek word Oikos (home) and Nomos (law), firstly used by Xenophon. Certain amount of historical facts show that the origin of the learnings of economics comes from Greece. Economics has been thought through ethics and philosophy, but also through verbal debates passing on the learnings onto the pupils.

Forthcoming civilizations used already existing knowledge towards developing new ideas, including new manufacturing and creating new social orders. However, today's economy situation leaves rather unpleasant taste. On one hand, economy has been established as an independent discipline, while on the other, the long living issues, originating from ancient period have not been resolved to the date. The initial core of the issues still remains. There's no question or doubt as to whether ancient economic philosophies are still in extensive use today. The modern economy has evolved over centuries to become what it is today. The study of the history of economic thought enables the world today to appreciate the contributions various writers have made to development of economics as a discipline. Although ancient economic theories were sometimes unclear, contradictory, or presented in a rudimentary manner, they form the basis of economic analysis today. These theories are still being used today by the world's largest and most complicated and sophisticated economies.